YAPONIYA YUMSHOQ KUCH SIYOSATINING O‘ZBEKISTONDA TUTGAN O‘RNI

Baxtiyorova Maftuna
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti “Iqtisodiyot” yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Yaponiya yumshoq kuch siyosatining O‘zbekistondagi ta’siri tizimli va chuqur tahlil qilinadi. Maqola xalqaro munosabatlar nazariyasidagi “yumshoq kuch” konsepsiyasiga tayangan holda, Yaponiya tashqi siyosatining asosiy instrumentlari - rasmiy rivojlanish yordami (ODA), ta’lim sohasidagi hamkorlik hamda madaniy diplomatiya orqali amalga oshirilayotgan ta’sir mexanizmlarini kompleks yondashuvda o‘rganadi. Tahlil natijalari Yaponiya O‘zbekistonda to‘g‘ridan-to‘g‘ri siyosiy bosimdan voz kechgan holda, institutsional, ta’limiy va madaniy vositalar orqali barqaror va uzoq muddatli ta’sirni shakllantirayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, uning yumshoq kuch strategiyasi mintaqadagi boshqa yirik global subyektlar bilan raqobat sharoitida ayrim cheklov va qiyinchiliklarga duch kelishi aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: Soft power, ODA (rasmiy rivojlanish yordami), JICA, JDS stipendiya dasturi, “Cool Japan”.

KIRISh Hozirgi global xalqaro munosabatlar tizimida davlatlar o‘rtasidagi ta’sir va raqobat faqatgina harbiy salohiyat yoki iqtisodiy qudrat bilan emas, balki “yumshoq kuch” mexanizmlari orqali ham shakllanmoqda. Bugungi sharoitda ochiq bosim va kuch ishlatishdan ko‘ra, jozibadorlik, ishonch va hamkorlikka asoslangan siyosiy yondashuvlar davlat tashqi siyosatining muhim yo‘nalishiga aylangan. Shu nuqtai nazardan, Yaponiya tashqi siyosati yumshoq kuchdan samarali foydalanuvchi modellardan biri sifatida ajralib turadi, chunki u o‘z ta’sirini asosan iqtisodiy sheriklik, rivojlanish loyihalari va madaniy aloqalar orqali kengaytiradi.

Yumshoq kuch konsepsiyasi xalqaro munosabatlar nazariyasiga amerikalik siyosatshunos Jozef Nay tomonidan kiritilgan bo‘lib, u davlatning boshqa subyektlarga majburlashsiz, balki ularni ishontirish va jalb qilish orqali o‘z manfaatlari yo‘lida yo‘naltirish qobiliyatini anglatadi[1]. Ushbu yondashuv bugungi kunda davlatlar tashqi siyosatini tahlil qilishda muhim nazariy asoslardan biri sifatida keng qo‘llanilmoqda.

Yaponiya tashqi siyosati, ayniqsa Markaziy Osiyo mintaqasida, yumshoq kuch tamoyillariga asoslangan holda amalga oshiriladi. O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng Yaponiya bilan diplomatik aloqalar tez sur’atlarda rivojlanib, iqtisodiy, texnik va gumanitar sohalarda hamkorlik yo‘lga qo‘yildi. Bu jarayonda Yaponiya tomonidan ko‘rsatilayotgan rasmiy rivojlanish yordami (ODA), ta’lim dasturlari hamda kadrlar salohiyatini oshirishga qaratilgan loyihalar muhim o‘rin egallaydi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Yaponiya va Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasidagi munosabatlar ko‘proq mintaqaviy darajada o‘rganilgan bo‘lib, mavjud tadqiqotlarda Yaponiya tashqi siyosatining umumiy strategik yo‘nalishlariga e’tibor qaratilgan. Biroq Yaponiya yumshoq kuchining O‘zbekiston doirasida aniq institutlar va mexanizmlar orqali qanday ishlashi masalasi nisbatan kam o‘rganilgan yo‘nalishlardan biridir.

Shu sababli, ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi Yaponiya yumshoq kuchining O‘zbekistondagi ta’sirini rasmiy rivojlanish yordami (ODA), ta’lim hamkorligi va madaniy diplomatiya vositalari asosida kompleks tahlil qilishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLA Yaponiya yumshoq kuch siyosati va uning xalqaro munosabatlardagi o‘rni masalasi xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng o‘rganilgan. Mazkur yo‘nalishning nazariy asosini Jozef Nay tomonidan ishlab chiqilgan “yumshoq kuch” konsepsiyasi tashkil etib, unda davlatning jozibadorlik orqali ta’sir ko‘rsatish mexanizmlari izohlanadi.

Yaponiya tajribasining o‘ziga xos jihatlari Daglas Makgrey tomonidan ilgari surilgan “Cool Japan” g‘oyasi orqali yoritilib, mamlakatning pop-madaniyati va kreativ industriyalari global ta’sir omili sifatida talqin qilinadi. Yasushi Vatanabe esa madaniy diplomatiyaning davlat imidji va xalqaro ishonchni shakllantirishdagi rolini asoslab beradi. Shuningdek, Yaponiya yumshoq kuchining amaliy jihatlari hukumat hisobotlari va strategik dasturlarda, xususan “Cool Japan” tashabbusi doirasida keng yoritilgan.

Markaziy Osiyo, xususan O‘zbekiston kontekstida mazkur masala Mirzohid Rahimov hamda R.Z. Djumayev, N.Q. Jo‘rayev kabi mahalliy olimlar tomonidan o‘rganilib, unda Yaponiya yumshoq kuchining asosiy instrumentlari sifatida rasmiy rivojlanish yordami (ODA), inson kapitalini rivojlantirish dasturlari va madaniy almashinuv mexanizmlari tahlil qilingan. Xususan, Japan International Cooperation Agency faoliyati orqali amalga oshirilayotgan ta’lim va texnik hamkorlik loyihalari alohida e’tirof etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi doirasida tizimli yondashuv asosida Yaponiya yumshoq kuch siyosati kompleks tizim sifatida ko‘rib chiqildi. Qiyosiy-tarixiy metod yordamida mamlakat tashqi siyosatining qattiq kuchdan yumshoq kuchga o‘tish jarayoni hamda uning O‘zbekiston bilan aloqalardagi evolyutsiyasi tahlil qilindi. Empirik tahlil Ministry of Foreign Affairs of Japan va JICA rasmiy ma’lumotlari asosida olib borilib, amaliy natijalar aniq misollar orqali yoritildi.

NATIJALAR Yumshoq kuch tushunchasi Jozef Nay tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo‘lib, u davlatning xalqaro maydonda o‘z maqsadlariga majburlash yoki iqtisodiy bosim orqali emas, balki jozibadorlik va ixtiyoriy hamkorlik asosida erishish qobiliyatini anglatadi. Ushbu konsepsiyaga ko‘ra, davlatning madaniyati, siyosiy qadriyatlari va tashqi siyosati qanchalik jozibador bo‘lsa, uning ta’sir kuchi ham shunchalik yuqori bo‘ladi. Zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida Yaponiya yumshoq kuchdan samarali foydalanayotgan yetakchi davlatlardan biri hisoblanadi. Xususan, 2020-yilda u global reytinglarda eng kuchli yumshoq kuchga ega davlatlar qatorida yuqori o‘rinni egallagan. Bu natija mamlakatning nafaqat iqtisodiy rivojlanishi, balki uning madaniy va texnologik jozibadorligi bilan ham izohlanadi. Tarixiy jihatdan qaraganda, Yaponiya XIX asr o‘rtalaridan XX asrning birinchi yarmigacha asosan qattiq kuchga tayangan. Biroq Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda mamlakat tashqi siyosatini tubdan qayta shakllantirib, harbiy vositalardan ko‘ra iqtisodiy rivojlanish va diplomatik hamkorlikni ustuvor yo‘nalish sifatida tanladi. Bugungi kunda Yaponiya mudofaa xarajatlarining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi taxminan 1 foizni tashkil etadi, bu esa uning tashqi siyosatda yumshoq kuch instrumentlariga ustuvor ahamiyat berayotganini ko‘rsatadi.

Yaponiya yumshoq kuch siyosatining muhim jihati uning ko‘p komponentli xarakterga ega ekanligidir. Bir tomondan, mamlakat o‘zining boy madaniy merosi, san’ati va zamonaviy pop-madaniyati orqali global auditoriyani jalb etadi. Yapon adabiyoti, kinematografiyasi va san’ati xalqaro miqyosda yuqori baholanib, mamlakatning intellektual va madaniy salohiyatini namoyon etadi. Ayniqsa, “Cool Japan” konsepsiyasi doirasida anime, manga, moda va milliy oshxona faol targ‘ib qilinmoqda. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, anime sanoati 2016-yilga kelib jahon animatsion mahsulotlarining qariyb 60 foizini tashkil etgan[2], bu esa Yaponiya madaniy ta’sirining global ko‘lamini yaqqol ifodalaydi.

Boshqa tomondan, Yaponiya yumshoq kuchi iqtisodiy va texnologik omillar bilan ham mustahkamlangan. 1960–1970-yillardan boshlab Toyota, Honda, Sony kabi kompaniyalar jahon bozorida yetakchi o‘rinlarni egallab, mamlakatning ishonchli va innovatsion davlat sifatidagi imidjini shakllantirdi[3]. Ushbu brendlar orqali Yaponiya nafaqat iqtisodiy foyda ko‘rdi, balki o‘zining global nufuzini ham mustahkamladi. Texnologik innovatsiyalar ham Yaponiya yumshoq kuchining ajralmas qismi hisoblanadi. Masalan, 1964-yilda ishga tushirilgan Shinkansen yuqori tezlikdagi poyezdi transport sohasida muhim burilish yasab, boshqa davlatlar uchun namuna bo‘ldi[4]. Shuningdek, portativ musiqa qurilmalari, raqamli kameralar va energiya tejamkor texnologiyalar kabi yangiliklar Yaponiya texnologik yetakchiligini yanada kuchaytirdi. Shu tariqa, Yaponiya yumshoq kuch siyosati madaniyat, iqtisodiyot va texnologiyaning uyg‘unlashuvi asosida shakllangan kompleks tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Aynan ushbu yondashuv mamlakatga global miqyosda ijobiy imidj yaratish va barqaror hamkorlik aloqalarini rivojlantirish imkonini bermoqda.

Mazkur model Yaponiya va O‘zbekiston o‘rtasidagi munosabatlarda ham o‘z aksini topgan. Xususan, Yaponiya O‘zbekistonda o‘z ta’sirini rasmiy rivojlanish yordami, ta’lim dasturlari va madaniy almashinuv orqali amalga oshirib, o‘zini ishonchli va uzoq muddatli strategik hamkor sifatida namoyon etmoqda. Bu esa yumshoq kuch siyosatining amaliy samaradorligini ko‘rsatadi.

Yaponiya yumshoq kuch siyosatining O‘zbekistondagi ta’siri va o‘rni Yaponiya yumshoq kuch siyosati O‘zbekistonda asosan ijobiy imidj va institutsional ishonchni shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, u majburlashdan ko‘ra hamkorlik, jalb qilish va uzoq muddatli rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlariga asoslanadi. 1992-yilda diplomatik aloqalar o‘rnatilgandan so‘ng, Yaponiya qisqa vaqt ichida O‘zbekistonda o‘zining barqaror ta’sir modelini shakllantirdi.

Mazkur ta’sirning eng muhim komponenti - rasmiy rivojlanish yordami (ODA) hisoblanadi. So‘nggi o‘n yilliklar davomida Yaponiya tomonidan O‘zbekistonga ajratilgan umumiy yordam hajmi bir necha milliard AQSh dollarini tashkil etadi. Xususan, faqatgina 2009-yilgacha bo‘lgan davrda ODA kreditlari hajmi qariyb 900 million AQSh dollariga teng bo‘lgan bo‘lsa, keyingi yillarda bu ko‘rsatkich bir necha barobarga oshdi. Bugungi kunda Yaponiya O‘zbekiston uchun eng yirik donor davlatlardan biri hisoblanadi. ODA kreditlari odatda 30-40 yil muddatga, 10 yilgacha imtiyozli davr bilan va 0,1%–2,5% atrofidagi past foiz stavkalari asosida ajratiladi[5]. Ushbu mablag‘lar asosan transport infratuzilmasi, energetika tizimi, suv ta’minoti va sanoatni modernizatsiya qilish kabi strategik sohalarga yo‘naltirilgan. Bundan tashqari, grant yordamlarining umumiy hajmi yuzlab million AQSh

dollarini tashkil etib, ular sog‘liqni saqlash, ta’lim va ekologiya sohalarini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Texnik hamkorlik dasturlari ham muhim o‘rin egallaydi. Japan International Cooperation Agency orqali amalga oshirilayotgan loyihalar doirasida yuzlab o‘zbek mutaxassislari Yaponiyada malaka oshirib, zamonaviy boshqaruv va texnologik tajribani o‘zlashtirmoqda. Shu bilan birga, Yaponiyadan O‘zbekistonga yuborilgan ekspertlar va volontyorlar soni ham yildan-yilga oshib bormoqda, bu esa bilim va tajriba transferining samaradorligini kuchaytiradi.

Ta’lim sohasi Yaponiya yumshoq kuch siyosatining eng ta’sirchan yo‘nalishlaridan biri sifatida ajralib turadi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, Yaponiyada tahsil olayotgan o‘zbekistonlik talabalar soni 2006-yildagi 120 nafardan 2016-yilga kelib 1600 nafardan oshgan, ya’ni qariyb 13 barobar o‘sish kuzatilgan. Xususan, JDS stipendiya dasturi doirasida har yili o‘rtacha 15-20 nafar talabaga grant ajratilib, umumiy hisobda yuzlab mutaxassislar tayyorlangan. Bu esa davlat boshqaruvi, iqtisodiyot va texnik sohalarda Yaponiya tajribasining keng tarqalishiga olib kelmoqda[6]. Madaniy diplomatiya doirasida ham sezilarli natijalarga erishilgan. O‘zbekistonda yapon tilini o‘rganayotganlar soni yildan-yilga ortib bormoqda, madaniyat markazlari va ta’lim muassasalari orqali minglab yoshlar Yaponiya madaniyati bilan tanishmoqda. Turli madaniy tadbirlar, grantlar va almashinuv dasturlari esa ikki xalq o‘rtasidagi ijtimoiy va madaniy aloqalarni mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Mintaqaviy darajada esa Central Asia + Japan Dialogue muhim platforma hisoblanadi. Ushbu format orqali Yaponiya Markaziy Osiyoda siyosiy dialogni rivojlantirib, energetika, sog‘liqni saqlash va texnologiya sohalarida hamkorlikni kengaytirib bormoqda[7]. Shu bilan birga, Yaponiya yumshoq kuch siyosatining ayrim cheklovlari ham mavjud. Xususan, Yaponiya tomonidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi nisbatan past darajada qolmoqda, bu esa uning iqtisodiy ishtiroki bilan siyosiy va madaniy ta’siri o‘rtasida tafovut mavjudligini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, ayrim institutsional va madaniy farqlar ham hamkorlik jarayoniga ma’lum darajada ta’sir ko‘rsatmoqda.

Yaponiya xalqaro munosabatlar tizimida yumshoq kuch orqali ta’sir ko‘rsatishning eng samarali modelini shakllantirgan davlatlardan biridir. Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda mamlakatning tashqi siyosiy strategiyasi keskin o‘zgarib, harbiy kuchga tayanuvchi yondashuvdan voz kechilib, madaniyat, ta’lim va iqtisodiy hamkorlikka asoslangan diplomatiya ustuvor yo‘nalishga aylandi. Bu transformatsiya Yaponiyani global miqyosda ishonchli va barqaror hamkor sifatida shakllantirdi. O‘zbekiston bilan munosabatlarda Yaponiya yumshoq kuchi asosan institutsional va rivojlanishga yo‘naltirilgan vositalar orqali namoyon bo‘ladi. Xususan, rasmiy rivojlanish yordami (ODA), ta’lim sohasidagi almashinuv dasturlari hamda madaniy diplomatiya mexanizmlari ikki davlat o‘rtasidagi hamkorlikning asosiy tayanchiga aylangan. Ushbu yondashuv Yaponiyaning qisqa muddatli siyosiy manfaatdan ko‘ra, uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ustuvor qo‘yishini ko‘rsatadi. ODA dasturlari doirasida Yaponiya O‘zbekistonga yirik miqdorda moliyaviy yordam ko‘rsatib kelmoqda. Ushbu mablag‘lar ko‘pincha imtiyozli shartlarda berilib, infratuzilma, sog‘liqni saqlash va ta’lim tizimlarini modernizatsiya qilishga yo‘naltirilgan. Bunday moliyaviy instrumentlar Yaponiyaning iqtisodiy bosim emas, balki rivojlanishga yo‘naltirilgan sheriklik siyosatini ifodalaydi. Ta’lim va inson kapitalini rivojlantirish ham ushbu yumshoq kuch tizimining muhim qismi hisoblanadi. JDS stipendiyalari, JICA dasturlari va akademik almashinuvlar natijasida o‘zbekistonlik mutaxassislarning Yaponiyada tahsil olishi kengayib

bormoqda. Bu jarayon nafaqat bilim transferini, balki ikki davlat o‘rtasida professional va institutsional aloqalarni ham mustahkamlamoqda. Madaniy diplomatiya yo‘nalishida Yaponiya o‘zining til markazlari, madaniy tadbirlar va global pop-madaniyat elementlari orqali O‘zbekistonda ijobiy imijni shakllantirgan. Yapon texnologiyasi, anime va dizayn mahsulotlari yosh avlod orasida mamlakatga nisbatan qiziqishni oshirib, “yumshoq joziba” effektini kuchaytirmoqda. Shunga qaramay, Yaponiya yumshoq kuchining O‘zbekistondagi ta’siri bir qator cheklovlarga ham ega. Xususan, xususiy investitsiyalarning past darajasi, til va madaniy farqlar, shuningdek mintaqaviy geosiyosiy raqobat (Xitoy va Rossiya ta’siri) ushbu strategiyaning to‘liq iqtisodiy samaradorligini kamaytiradi. Biroq bu holat Yaponiyaning asosiy yondashuvini o‘zgartirmaydi - u ko‘proq ishonch va barqarorlikka tayangan modelni saqlab qolmoqda.

XULOSA Yaponiya yumshoq kuch siyosati O‘zbekiston bilan munosabatlarda siyosiy majburlashdan ko‘ra, ishonch va hamkorlikka asoslangan tizim sifatida shakllangan. Ushbu siyosatning asosiy mazmuni iqtisodiy yordam, ta’limiy hamkorlik va madaniy aloqalar orqali uzoq muddatli ta’sir yaratishdan iborat. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Yaponiya O‘zbekistonda uch asosiy yo‘nalish orqali ta’sir ko‘rsatadi: birinchidan, ODA dasturlari orqali iqtisodiy va infratuzilma rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash; ikkinchidan, ta’lim va inson kapitaliga investitsiya qilish; uchinchidan, madaniy diplomatiya orqali ijobiy imij shakllantirish. Shu bilan birga, ushbu yumshoq kuch modeli hali to‘liq iqtisodiy integratsiyaga aylangan emas va asosan davlatlararo darajada kuchliroq namoyon bo‘lmoqda. Bu esa kelajakda xususiy sektor hamkorligini kengaytirish zarurligini ko‘rsatadi. Umuman olganda, Yaponiya yumshoq kuchi O‘zbekiston uchun modernizatsiya, bilim almashinuvi va institutsional rivojlanish jarayonlarini qo‘llab-quvvatlovchi muhim tashqi siyosiy vosita hisoblanadi. Kelgusida ushbu hamkorlik yanada chuqurlashib, ikki davlat o‘rtasidagi strategik sheriklikni yangi bosqichga olib chiqishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Joseph S. Nye, Jr, Soft power: The means to success in world politics (Public Affairs, New York, USA, 2004) pg.12
2. AJA (Association of Japanese Agencies) Association of Japanese Agencies. Association of Japanese agencies (AJA). Retrieved from https://aja.gr.jp/english
3. JETRO (Japan External Trade Organization) Japan External Trade Organization. JETRO: Supporting business in Japan and abroad. Retrieved from https://www.jetro.go.jp/en/
4. JRTR (Japan Railway & Transport Review) Japan Railway & Transport Review. JRTR: Japan railway & transport review. Retrieved from https://www.jrtr.net/
5. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (n.d.). Development Assistance Committee (DAC). Retrieved from https://www.oecd.org/dac/
6. Japan International Cooperation Agency (JICA). Statistics on Japan’s ODA. Retrieved from https://www.jica.go.jp/english/our_work/statistics/index.html
7. Ministry of Foreign Affairs of Japan (MOFA). Japan’s relations with Central Asia. Retrieved from https://www.mofa.go.jp/region/europe/central_asia/index.html